

forklare banksammenbrud med dårlig ledelse.¹⁶ Sagt kort: en halvering af engrospristallet efter halvandet års dundrende underskud på betalingsbalancen med deraf følgende pengepolitisk opbremsning samt store økonomiske og politiske omvæltninger i de omliggende lande måtte resultere i bankstandsninger. Lidt provokatorisk kunne man i vurderingen af faktorernes vægt spørge, om nogle af de banker, der klarede sig gennem bankkrisen, havde været for forsigtige og ikke i tilstrækkelig grad havde bidraget til samfundets forudgående modernisering.

Det har i denne sammenhæng ikke været opgaven at fremdrage afhandlingens mange positive sider. Afhandlingen er god; i nogle henseender er det en ganske imponerende og særdeles relevant afhandling, der med rette er antaget til forsvar for den filosofiske doktorgrad. Samlet fremlægges der i afhandlingen en forskningsmæssigt og kildekritisk vel styret undersøgelse, der ved sin konsekvente placering i den internationale forskningsfront bringer dansk økonomisk-historisk forskning et væsentligt skridt videre.

Per Boje

¹⁶ Ændringen i de makroøkonomiske forhold betegnes som den grundlæggende årsag til bankkrisen, jf. s. 43 og 351, og det anføres, at de ledelsesmæssige forhold havde stor betydning for, hvordan de enkelte banker klarede sig, hvortil kommer, at også de strukturelle forhold tillægges betydning.

NATHANIEL HONG: *Sparks of Resistance. The Illegal Press in German Occupied Denmark April 1940 – August 1943*, Odense Universitetsforlag 1996, 308 s., ill., 300 kr.

Dansk historie er ikke forvænt med, at udenlandske historikere kaster sig over danske emner. Når det sker, kan det give friske synsvinkler på fænomener, som danskerne ser som selvfølgelige, eller som de ikke engang kan få øje på.

Besættelsestiden og vikingetiden er nok de områder, hvor der har været flest ikke-skandinaviske historikere, og årsagerne hertil er temmelig indlysende. For besættelsestidens vedkommende er det ofte med udgangspunkt i relationer mellem Danmark og det land eller den befolkningsgruppe, historikeren har sit udgangspunkt i. Det gælder Jeremy Bennett, Susan Seymour, Erich Thomsen, Leni Yahil og senest Ulrich Herbert. Det er til gengæld sjældent, at en udlænding kaster sig over et

emne, der har sit hovedområde i interne danske emner omkring fx. kulturel, ideologisk eller politisk udvikling – som her, hvor den amerikanske historiker Nathaniel Hong har skrevet en fremstilling om den danske illegale presse frem til august 1943.

Et emne af denne type kræver et sikkert kendskab til danske samfundsforhold og dansk politik, som det for en ikke-dansker kan tage en rum tid at få hold på. Nathaniel Hong har gjort forsøget – og det skal siges med det samme, at han er sluppet temmelig godt fra det. Hongs forudsætninger for at løse opgaven er heller ikke dårlige. Han har utvivlsomt et helt sikkert kendskab til det danske sprog og har som stor dreng og ung boet i længere tid i Danmark. Til gengæld er det ikke helt uproblematisk, at tysk litteratur og tyske dokumenter er lukket land for ham. Hong har også haft energi og tid til at komme et stort materiale igennem, og han har evne til at skrive enkelt og udtryksfuldt.

I forhold til de tidligere publicerede fremstillinger med emne i den illegale presse, der foruden mere spredte generelle bidrag især har behandlet enkelte bladorganisationer og blade som Erik Lunds om *Information – Nordisk Nyhedstjeneste* (1970) og Hans Snitkers om *Frit Danmark* (1977) – har Hong to nye og vigtige indgangsvinkler til stoffet.

Den ene er udnyttelsen af de mange sager hos Statsadvokaten for særlige Anliggender. Hong har optalt, at der for perioden frem til 29.8.43 var 3219 sager om illegal kommunikation, og af disse har han gennemgået de 1172, primært udvalgt efter geografiske kriterier. Dette store materiale anvendes dels til en generel fremstilling af den illegale kommunikationsproces dels til kvantitative opgørelser over udbredelsen af og udviklingen af de enkelte kommunikationsformer, deres politisk-organisatoriske tilhørsforhold etc.

Hong er udmærket klar over, at der er voldsom stor usikkerhed i sådanne opgørelser, idet sagerne afspejler politiets prioriteringer og dets praksis med henblik på at kategorisere sagerne på en bestemt måde. En af Hongs markante konklusioner er, at der er en overvældende DKP-dominans i den tidlige illegale presse. Det passer godt med, hvad vi ellers ved, men dominansen bliver i Hongs materiale antagelig forstærket, idet der ikke kan herske tvivl om, at danske politifolk har haft en indlysende interesse i at kategorisere flest mulig af sagerne som hørende til kommunistkategorien. Det dækker de danske myndigheder af overfor besættelsesmagten, når den illegale aktivitet skyldes elementer, der allerede var gjort kriminelle. Det betød nemlig, at der ikke var behov for en kriminalisering af bredere kredse, blot for en større politiindsats, hvis besættelsesmagten krævede ekstra indsats mod den illegale kommunikation.

Den anden hovedgruppe i Hongs materiale er gennemgangen af blade og optælling af udgivelser inden for den illegale presse, det hele rubriceret i et regneark med et påfølgende stort antal figurer og diagrammer. Bladene kategoriseres efter politisk/organisatorisk tilhørsforhold, og stoffordelingen tages op til behandling. Her er vi på mere sikker grund end i de kvantitative opgørelser på grundlag af Statsadvokatens sager, også fordi Hong til supplement kan udnytte det mere velkendte materiale i form af beretninger, erindringer og enkelte interviews.

Hong har indledningsvis en fyldig oversigtsmæssig gennemgang af besættelsestidens historie med særlig vægt på hovedlinjerne i henholdsvis den danske tilpasning til besættelsesmagten og i etablering og udvikling af modstandsbevægelsen. Oversigten er primært beregnet på en ikke-dansk læser uden nærmere kendskab til danske forhold, og som sådan er den præcis og velskrevet, og også anvendelig i sammenhænge udenfor denne fremstilling.

Hong begynder gennemgangen af fremstillingens egentlige genstandsområde med den periodiske illegale kommunikation i besættelsens første periode. Eftersom forfatteren simpelt hen tager de typer af sager op, der er behandlet hos Statsadvokaten for særlige Anliggender, slipper han for at diskutere indviklede definitioner på »illegale kommunikation«. Det, som Statsadvokaturen fandt det relevant at beskæftige sig med, er illegal massekommunikation. Det betyder at pjecer, flyveblade, plakater, graffiti, indskrifter, sange, RAF-huer og biografdemonstrationer er taget op. Til gengæld undlader Hong at behandle de utallige tilfælde af illegale enkeltdemonstrationer i form af tilråb, piften og fornærmende fagter i forhold til tyske soldater, hvoraf mange også endte hos Statsadvokaturen, vel ud fra en opfattelse af, at nok er det kommunikation, men ikke massekommunikation.

Den indbyggede konklusion i afsnittet er, at modstanden startede med de midler, der var til rådighed, men modstand bliver på den måde også et meget bredt begreb, der kan gøre rigtig mange danskere til bevidste modstandsfolk. Faren ved at behandle så enkle og spontane manifestationer som led i en modstandsproces er, at rationalitet og sammenhæng overbetones. Set fra den udviklede modstands former spores modstanden tilbage til de tidligste embryonale tendenser, og der er god sammenhæng i det hele, ifølge Hong »that these more eptemeral efforts played a role in the early period of occupation to break down the isolation of opponents«.

Flere traditionelle fremstillinger af den danske modstand er startet med at fortælle om Arne Sejrs løbeseddel »Danskerens 10 bud«, der ifølge Sejr selv blev skrevet den 9. april 1940. På grundlag af en sådan

spontan aktiv holdning udvikles modstandsånden, og den kommer til udtryk i illegale pjecer og illegale blade, der skaber den nødvendige mobilisering med henblik på sabotage og anden videregående modstandsaktivitet. Sammenhængen overbetones ikke alene, når de modstandsfikserede historikere ser baglæns i materialet, men sikkert også hos politifolk og jurister, der skal have kategoriseret illegale handlinger og systemnedbrydende aktiviteter.

Den manglende sammenhæng mellem de mange enkeltsager, der karakteriseres som illegal kommunikation, bliver tydeligere, når Hong skal skildre den egentlige illegale presse. Den bygger kun i få tilfælde på den tidlige, spontane illegale kommunikation, men udspringer af en organisering, der fra starten er mere bevidst og ideologisk præget – med kommunisterne som helt dominerende i perioden frem til foråret 1943. Her er der bedre sammenhæng med den følgende periodes organisering, hvad der helt svarer til Hongs konklusion, »that these newspapers went on to help fashion the ultimate structure and core political character of the Danish Resistance movement«.

Den kvantitative analyse af udgivelser for perioden fra september 1942 til august 1943 viser klart, at der ikke er pludselige stigninger eller fald i antal udgivelser. Der er tale om en jævnt kraftig stigning, der tager til fra måned til måned. Det er en nyttig konstatering, der kan modbevise de hyppigt gentagne påstande i erindringslitteraturen om, at netop den eller de begivenheder, hvor forfatteren var med, gav anledning til et gennembrud i det illegale arbejde.

Hvad angår den politisk-organisatoriske baggrund, er hovedkonklusionen, at den tidlige presse er domineret af kommunisterne, og at indholdet i deres blade er bestemt af DKPs folkefrontspolitik med stærk vægt på stof, der med udgangspunkt i den voksende sociale ulighed, suspension af overenskomstsystemet og den socialdemokratiske fagbevægelses binding til forhandlingspolitikken gav gode muligheder for lokal opmærksomhed.

Specielt fra årsskiftet 1942/43 var både DKP-blade og borgerligt prægede blade aktive med henblik på at skabe »hadsymboler« i besættelsesmagten, danske kollaboratører og særligt udsatte danske politikere, embedsmænd og kunstnere. Her er Hong udpræget modstandsbevægelsesmand. De mange overdrevne og forkerte udhængninger, der ofte fører til personlige tragedier for de pågældende, er behandlet temmeligt overbærende i forhold til hovedtendensen i andre nyere fremstillinger.

I undersøgelsen af standpunktsdannelsen i den illegale presse kan det være fristende at trække på de få blade, der har relativt meget ideologisk præget stof. Hong omtaler hyppigt fx. synspunkter i et trotskistisk blad,

selvom han selv fremhæver, at bladet har en ekstremt beskeden udbredelse og næppe har haft nogen reel betydning for meningsdannelsen i bredere kredse. De stereotype beretninger om tyske soldaters overfald på danskere eller sabotagelister er selvfølgelig i højere grad »sparks of resistance«, men ikke i sig selv så interessante i en analyse af standpunktsdannelsen.

Til en grundigere analyse udvælger Hong holdningen til sabotage, folketingsvalget marts 1943 og augustoprøret 1943, som de tre cases, hvor han går tæt på standpunkterne i den illegale presse. Det er i en bredere sammenhæng tre oplagt betydningsfulde fænomener, men samtidig er den illegale presses standpunkter på netop disse tre områder relativt klart beskrevet i forvejen, især i Kirchhoff: Augustoprøret og Trommer: Modstandsarbejde i nærbillede. Hong kan sætte standpunkterne ind i et klarere udviklingsperspektiv set fra den illegale presses verden, men meget nyt er der ikke i fremstillingen. Vi ved fx. godt i forvejen, at den DKPdominerede presse førte en pro-sabotageoffensiv fra sommeren/efteråret 1942, men at illegale blade af mere nationalt-konservativt tilsnit var længe om at anbefale anvendelsen af sabotage, og at det da skete med nogle forbehold.

Selvom fremstillingen får beskrevet det illegale bladarbejde ganske tæt, kommer vi næsten ikke ned på personniveau. Vi får kun spredt at vide, hvem der startede de enkelte blade, hvordan det skete, eller en præcis beskrivelse af det sociale miljø, hvori bladet blev til. Det er klart, at det ikke lader sig gøre i 1990'erne at lave en totalbeskrivelse af den illegale presses start på personniveau, men der savnes alligevel et par mere udførlige cases, der kunne demonstrere det helt grundlæggende problem omkring bladgruppens politisk/ideologiske bevidsthedsniveau – og det ser ud til fra det fremlagte, at kombinationen af statsadvokatsager og beretninger mm. ville have kunnet danne grundlag for enkelte sådanne mere tætte beskrivelser.

Et af de helt afgørende spørgsmål i en bog om presse og kommunikation er selvfølgelig dens effekt på modtagerne. Det er dog samtidig uhyre vanskeligt at besvare, ikke mindst når der sammenlignes med det store batteri af psykologiske undersøgelser, indholdsanalyser og analyser af læseropmærksomhed, politisk påvirkning mm., som aktuel medieforskning har til rådighed. I en historisk undersøgelse er vi af naturlige grunde afskåret fra de fleste af disse muligheder, og konklusionerne om påvirkning og effekt må derfor blive meget forsigtige og ufyldestgørende.

Hong indleder sin fremstilling med ud fra nyere medieforskning at

fastslå, at traditionelle blade generelt fungerer som støtte for status quo – her bygges der utvivlsomt på amerikanske erfaringer, hvor aviserne på et tidligt tidspunkt har haft en stærkere kommerciel orientering end den danske presse, der jo endnu i 1940'erne stadig i udpræget grad var en partipresse. Hong stiller et indledningsspørgsmål, om en presse overhovedet kan virke systemforandrende og fx. føre afvigende synspunkter frem til bred udbredelse og accept. For ham er den danske illegale presse en velegnet genstand for denne undersøgelse, og den danske illegale presse opfattes som systemforandrende, idet den var »sparks of resistance« og den bidrog til »the derailment of the official occupation policy«, hvad der kaldes et »popular negative veto«.

Til gengæld mener Hong ikke, at der kan udledes konklusioner i retning af en positiv systemforandring fx. opbygning af nye demokratiske former ud fra det danske eksempel. Den sidste del af konklusionen ligger dog udenfor undersøgelsens område, idet modstandsbevægelsens efterkrigsrolle først og fremmest er knyttet til den illegale presses praksis efter august 1943.

I forbindelse med overvejelser omkring massekommunikationens effekter og dens evne til at forandre holdninger og danne basis for handling må denne sættes i forbindelse med den direkte personkommunikation. Den afgørende overtalelse og meningsdannelse med henblik på illegal organisering fandt antagelig sted i snævre venskabsgrupper og i foreningssammenhæng. Det kan måske derfor antages, at opinionsvirkningen på det personlige plan har været meget stærkere end enhver form for massekommunikation under de gældende forhold. Der dannes i perioden studiekredse, samtalegrupper og lukkede foreningsforeninger som aldrig før og siden, og kun de færreste af dem er oprindelig i direkte sammenhæng med illegale aktiviteter. Alligevel peger mange beretninger på sådanne lukkede diskussioners betydning for meningsdannelsen også i illegale sammenhænge.

Hvor vidt den illegale presse rent faktisk bidrog til forhandlingspolitikens fald i august 1943 er således ikke en absolut given sag. Hongs svar er: »The illegal press helped ... in this shift in consciousness: the subversion of the official institutions and policy and the public confidence to resist«, eller i en anden formulering »The illegal press was an element, and a central one, in helping push the situation in occupied Denmark to the brink«.

At den illegale presse hjalp til, er nok ikke at sige for meget. Det kan konstateres alene ud fra væksten i dens udbredelse og den alvor, hvormed de danske og tyske myndigheder så på dens forekomst – og begge

dele er skildret grundigt af N. Hong. På det generelle plan også på grund af det skrevne ords større betydning i Danmark i 1940'erne sammenlignet med fx. 1990'erne.

Det er straks meget vanskeligere at sige, hvor meget den illegale presse »hjalp til«, og om den nu var »a central element«. Hong gennemgår udførligt den illegale presses funktion under August-oprøret 1943 i henholdsvis Esbjerg og Odense ud fra Trommers og Kirchhoffs beskrivelser og analyser. Her kan det påvises, at den lokale kommunistiske illegale presse spillede en væsentlig rolle for strejkeforløbet, fordi ingen andre medier var åbne for strejkeoplysninger. Der kan dog næppe slutes fra sådanne lokalt tilspidsede situationer til det generelle billede. Det kan også antages, at selvom de voldsomme og ofte overdrevne budskaber er blevet modtaget med fornøjelse, så er de måske ikke altid blevet taget helt højtideligt. Ligesom danskeren kunne læse mellem linjerne i den legale presse, kunne de også trække fra i både BBCs beretninger om allierede sejre og store tyske nederlag og i den illegale presses beretninger om tyske overfald og danske nazisters gerninger.

Derfor er det bestemt ikke nogen given sag, at udtrykket »a central element« kan holde, men at vi i stedet som hovedkonklusion over den illegale presses betydning i perioden må nøjes med en af Hongs delkonklusioner, at den illegale presse gennem sin eksistens og sin synlighed viste, at der var et alternativ til den førte politik. Dermed var den med til at gøre protesten og oprøret til en mulighed. Men om betydningen var større eller mindre end den mundtlige kommunikation, den engelske radio etc., det lader sig ikke besvare.

Hong standser sin fremstilling i august 1943. Uanset bladgruppernes organisationstilhørsforhold og grundholdning blev de alle i denne periode holdt sammen i bestræbelsen på at holde regering og myndigheder til ilden og evt. få regeringen fjernet for at skabe åbne kamplinjer. Der er derfor ingen tvivl om, at den illegale presse i hele sin bredde i denne periode har et fælles projekt. Det gælder ikke fra august 1943 og besættelsen ud. Den illegale presse bliver nu langt mere direkte talerør for de enkelte gruppers organisering af standpunkter med henblik på efterkrigstiden. Selvom der foregår en samordning i Frihedsrådets bladudvalg, så er det oplagt, at hovedmålet er enkeltsager eller etableringen af generelle ideologiske eller politiske styrkepositioner til et nyetableret politisk system efter besættelsen. Ligesom enhver forening af bare jævn størrelse etablerer et medlemsblad for at holde sammen på medlemmerne og fremme foreningens sag udadtil – så er hovedsagen for den illegale presse efter august 1943 ikke at genere tyskerne eller mane danske borgere til kamp, men at styrke organisation og sag. Selv socialdemokra-

tiske og konservative toppolitikere, der bestemt ikke har noget ønske om ekstra folkelig opstand, bevæger sig ind i den styrkemarkering, der finder sted gennem den illegale presse, fordi det er her, de afgørende åbne markeringer finder sted med hensyn til regeringsdannelse og regeringsprogram.

Nathaniel Hong har leveret en nyttig fremstilling, der giver os en veldokumenteret, samlet bred fremstilling af den illegale presse frem til august 1943. Vi har gennem undersøgelsen fået en sikker dokumentation af resultater, som dog i temmelig mange tilfælde allerede har været kendt fra detailanalyser, og vi har som det vigtigste resultat fået tal på den illegale presses udgivelser, dens udgivelsesfrekvens og politisk-organisatoriske tilhørsforhold i perioden frem til august 1943. Vi har derimod ikke, selvom Hong er tæt på at påstå det, fået en dokumentation af den illegale presses betydning for opinionsdannelsen under besættelsen.

Palle Roslyng-Jensen

HANS HÄGERDAL: Väst om Öst. Kinaforskning och Kinasyn under 1800- och 1900-talen. Lund, 1996.

Historievidenskaben, som vi bedriver den, har sit udspring i Europa, og dens teorier og metoder er udviklet i arbejdet med at forstå vores egen historie. De historikere, vi læner os op af og udvikler os ud fra, har i første række beskæftiget sig med deres eget samfunds fortid på deres eget sprog. I anden række med deres egen kulturkreds' oprindelse og da på et sprog, som samtidigt var stammen i deres eget. Historieskrivning udviklede sig til at blive en profession op igennem 1800-tallet, hvor det blev et fag med systematisk undervisning, fastlagte metoder, egne tidsskrifter og medfølgende afgrænsning i forhold til andre discipliner. I samme periode udvidedes kendskabet til resten af verden – andre og forskellige kulturkredse – igennem den koloniale ekspansion og dens medfølgende hær af diplomater, missionærer og videnskabsfolk, hvoraf nogle udviklede interesse for historie og sprog i de lande, de kom til. De sendte analyser og beskrivelser hjem, og også uddannede historikere begyndte at beskæftige sig med dette ikke-Europa med deres indlærte teorier og metoder. Nogle specialiserede sig i bestemte områder i verden, lærte deres sprog og satte sig ind i deres forhistorie, og begrebet område-specialist opstod, selvom denne betegnelse først kom rigtigt i brug efter Anden Verdenskrig.